

LEXICOGRAFIA CIENTÍFICA

ORIOL CASASSAS

Institut d'Estudis Catalans

Adreça: Institut d'Estudis Catalans. Carme, 47. 08001 Barcelona.

RESUM

A causa de les diferències individuals de lèxic i dels canvis temporals de qualificació dels mots, l'establiment d'una línia divisòria entre mots del llenguatge comú i mots cultes és aleatòria. L'autor reclama la presència indispensable dels científics en les decisions lexicogràfiques, que haurien d'obeir sempre a criteris de rigor, entre els quals és imprudent de comptar l'ús que hom fa dels termes. Així mateix adverteix que els considerats responsables també poden incórrer en errors. Atès l'empobriment progressiu de la llengua, és urgent d'establir mesures correctores conjuntes.

Paraules clau: lexicografia científica / científics / llenguatge / rigor.

SUMMARY

Scientific lexicography

Due to the individual lexical differences and the temporary changes of words qualification, establishing a divisory line between common language and learned words is aleatory. The writer claims the indispensable presence of scientists on lexicographical decisions which should ever be made after rigorous criteria (in which would be unwise to take into account the use of terms). He also warns that there so-called responsables can fall into errors. In view of the progressive language impoverishment, it is urgent to establish combined correcting measures.

Keywords: learned words / scientists / language / rigour.

INTRODUCCIÓ

De tant en tant, els comentaris sobre lexicografia —encara que no facin referència a l'anomenada *lexicografia científica*— haurien de començar amb un record a Onofre Pou; això, si els autors no volen ésser titllats de descortesos. Perquè el bo del gironí mestre Pou, a més d'atendre la rectoria de Sant Jaume de Perpinyà i de mirar de descobrir —des de la seva càtedra— els misteris de la lògica i la filosofia als seus deixebles de la Universitat de la fidelíssima Vila, en l'art de compondre lèxics o diccionaris s'avança uns quatre-cents anys al vocabulari mèdic de l'Acadèmia, poso per cas. Onofre Pou, doctor en arts, publicà l'any 1575 a València l'exquisit *Thesaurus puerilis*, un llibre que conté «vocables curiosos de moltes y diverses coses», «primer en llengua Catalana y Valenciana, y després lo llatí», i que al segle XVIII encara era recomanat a les universitats.

Inclou termes d'edificació de cases, de navegació, de pesos i mesures, d'aritmètica, dels vents, d'animals i plantes, del cos humà i les seves afeccions, de les afeccions de «l'ànimo» i encara altres temes. I tot plegat, precedit d'un amable advertiment: «Amat Lector, si en la present obra trobara alguna cosa la qual li aparega no esser ben composta, no per axo dexe de llegir y passar avant[...]». I més endavant diu, per exemple: «Dos maneres hi ha de nervis, uns mollets, qui son per als sentiments, altres mes durs, qui son per als moviments, y giren los membres ha una part y altra: hixen de diverses parts del cervell». Mestre Onofre Pou, precursor, és un clar mereixedor del nostre reconeixement.

UN LÍMIT IMPRECÍS I INESTABLE

Les persones benpensants estan d'acord que «no sempre és clar quines formes es po-

den considerar incorporades a la llengua general i quines purament cultes» (TERMCAT, *Formació...*, pàg. 8). La línia divisòria varia d'una persona a una altra, segons la formació, les lectures, les relacions; un terme considerat del llenguatge comú per una alumna d'institut (*microfilm*, per exemple) és un enrevessat mot savi per a un solitari pastor pirinenc. I al revés: Schaff (1964, pàg. 236) comenta que «l'esquimal veu desenes d'espècies de neu, mentre que el muntanyenc polonès només en veu unes quantes i el ciutadà, només una». I, a ben segur, l'esquimal anomena les espècies de neu amb expressions de tants mereixements com, per exemple, l'expressió ortopèdica *peu de pinya* o l'expressió anatòmica *musell de tenca* per a ésser qualificades de científiques. A més, aquesta línia divisòria no és fixa sinó que experimenta desplaçaments continus, empenya pels progressos científics i per la seva divulgació. Vegem, sinó, que un dia escollit a l'atzar la pàgina d'un diari dedicada a aquests temes fa ús dels mots *homínid*, *macroscòpic*, *automoció*, *transgènic*, *biodegradació* i *purina*, tots presents en el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC —de reconeguda vocació de diccionari general—, mentre que ni un no figurava en el *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra.

LA RESPONSABILITAT

Tot i aquesta imprecisa frontera, ha estat convingut de parlar de lexicografia científica i, obediets, aquest serà el nostre tema.

Que una persona o un col·lectiu s'atorguin un cert protagonisme en la gestió d'una responsabilitat, encara que els assisteixi més raó que la d'un sant, produeix un mal efecte de no dir. Per aquest motiu, serà bo d'emparar-se en l'autoritat d'un ínclit mestre de l'equanimitat, Joan Bastardas, membre emèrit de la Secció Filològica. Diu que

«no hi ha cap gran disbarat que no hagi estat defensat per un gran filòleg ni cap gran filòleg que no hagi defensat un gran disbarat» (Bastardas, 1996, pàg. 47). De les seves paraules es desprèn que, pel que fa als afers de la llengua, no creu en l'existència de monopolis: «La competència lingüística no és patrimoni exclusiu de gramàtics» (*op. cit.*, pàg. 16). La responsabilitat ha d'ésser assumida per tots; malament qui la defuig, però també malament qui la vol convertir en un vedat: «A mi em sembla que no solament els poetes haurien de conservar-nos el nom de cada cosa. L'ensenyament hauria d'ajudar a fer del nostre lèxic un patrimoni estimat» (*op. cit.*, pàg. 162).

Tot plegat exigeix el convenciment militant del caràcter essencial de la llengua i una actitud d'oberta humilitat. Que, com diu el mestre amic, «en moltes coses hem de ser fidels a Fabra, però sobretot en la manca de pedanteria» (*op. cit.*, pàg. 17). L'any 1929 —els exemples sempre donen solidesa— un Pompeu Fabra de seixanta anys escrivia al col·laborador en botànica Miquel de Garganta, que en tenia vint-i-sis: «Per a posar-la en consonància amb les altres definicions del *Diccionari*, caldria modificar la redacció de la definició d'*abietàcies*. Us aniria bé aquesta definició?». I a continuació l'exposa. O l'any 1930 li escriu: «Em sembla que la catalanització de *limbus* hauria d'ésser *limbe*. Què me'n dieu?» (Fabra *et al.*, 1991, pàg. 52 i 73). No cal dir que en el text original les dialogants preguntes no fan ús de la cursiva.

I pel que fa al convenciment del caràcter essencial de la llengua tot indica que encara falta recórrer un molt llarg camí. Alsina i Bofill (1974, pàg. 15), ara fa vint-i-cinc anys, deia que «per a escriure bé, el metge no en té prou de conèixer i usar adequadament el vocabulari tècnic. És tot l'idioma que ha de conèixer bé». I afegia: «No és per culpa nostra que els catalans coneguem tan poc el

nostre idioma. Però sí que seria culpa nostra si no procuràvem d'esmenar aquesta ignorància. El primer pas ha d'ésser la voluntat d'usar-lo.» Han passat els anys, van passant els anys, i encara avui veus diverses denúncies la substitució de la lícita evolució per la nefasta involució o l'abundant preferència de l'ús del castellà en comunicacions científiques públiques, i d'altres alerten que el problema del català no és prioritàriament la terminologia sinó la pèrdua d'expressions genuïnes, d'estructures sintàctiques o la bastardització de la fonètica.

Ve a tomb —per la similitud de la situació— referir la frase de Roger-Pol Droit (1999, pàg. 7) en relació amb l'anomenada *crisi de la filosofia*: «que la philosophie tient bon et que seule la société fout le camp. [...]L'époque sombre dans la médiocrité médiatique et le renoncement aux exigences minimales de la raison».

La situació és preocupant i el científic no pot defugir la seva responsabilitat; ni pot ésser ignorat a l'hora de buscar remeis.

DE MANLLEUS I DE CALCS

És sabut que en la creació d'una llengua d'especialitat (des de l'argot a la de qualsevol ciència) sempre han tingut un paper primeríssim el manlleu i el calc; sempre, des d'antic.

El manlleu directe no és, ni de bon tros, una conseqüència de l'allau de terminologia anglesa que des de fa uns decennis ens ha vingut a sobre. De la mateixa manera que en els mots *estrès* o *estàndard* o *iceberg* s'ha procedit a «respectar al màxim l'estructura fònica i morfològica de la llengua catalana» (TERMCAT, *Manlleus i calcs...*, pàg. 7), fou respectada en la vella adopció de termes llatins com ara *vòmer*, *indusi* o *forceps*, sense que ni per un moment hom pensés en

la traducció 'rella', 'camisola femenina' o 'pinces'. I, en la forma acceptada, són mots catalans que, és clar, fan el plural a la catalana i s'accentuen a la catalana.

Els criteris d'acceptabilitat dels manlleus han estat exposats i divulgats a bastament; allò que ara convindria és fer-ne més cas del que en fem.

Per exemple, si hem convingut que en paraules formades per elements cultes procedents del llatí o del grec «són preferibles, en principi, les compostes de formants de la mateixa llengua» (TERMCAT, *Formació de termes...*, pàg. 8), no s'acaba d'entendre que un manlleu tan entenedor com *mastografia* hagi estat arraconat per un híbrid com *mamografia*; sobretot quan amb la forma prefixada *masto-* hi ha mots d'ús general (*mastitis*) i tants d'altres acceptats unànimement entre els especialistes (*mastectomia*, *mastopatia*, *mastopèxia*, etc.).

Un altre exemple de transgressió el dona la recent innovació de la transcripció de la *kappa* grega o la seva equivalent *k* anglesa. Fabra (1936, pàg. 7) havia dit: «Hi ha, encara, uns altres defectes en el vocabulari castellà i el nostre, que són els deguts a haver copiat servilment les transcripcions errònies del francès, i ha bastat que aquest hagi transcrit en alguns mots la *kappa* grega per una *k* en lloc d'una *c*, escrivint per exemple *kératome* en lloc de *cératome*, perquè els castellans adoptessin *queratoma* en lloc de *ceratoma*». I, seguidors de l'advertiment, hem viscut feliços anys i panys amb mots tan poc críptics com cinètica, ceroteràpia, cetona, cetonúria, pecilodèrmia, etc., que de la *k* n'han fet una catalaníssima *c*. La lletra *k* —respectuosos com som— l'hem conservada, això sí, en els manlleus antroponímics (*klebsiella*, *kelvin*, *kneippisme*) i en alguns mots de procedències remotes (*kala-azar*, *kwashiorkor*).

El mateix TERMCAT (*Formació de termes...*, pàg. 10) ho assevera amb uns exemples; diu «*cerato*—i no *querato*—, i així, *cerati-*

na, *ceratosi*, etc.», si bé al cap només d'un any —amb la conformitat del seu Consell Supervisor— fa públiques unes normes on diu que «el caràcter no sempre sistemàtic i sovint arbitrari de les *Denominacions comunes internacionals* és un aval per a mantenir la *k* seguint el model anglès, amb indubtables avantatges de tipus pràctic», on desestima «l'aplicació estricta de criteris etimològics en l'adaptació de les grafies de les DCI» (CFB, 1991). En conseqüència, les *Normes* aproven les formes *ketoconazole*, *miristalkoni*, *ketoprofen*. Si aquest innovador tractament s'arriba a generalitzar, potser encara veurem escrits mots de tanta patxoca com *ketosteroide*, *àlkali*, *ketonèmia* i qui sap si *phenothiazina* i tot.

Pel que fa als calcs —els manlleus que tradueixen literalment un terme d'una altra llengua (*jardí d'infants* és el calc de l'alemany *Kindergarten*)— cal defugir el malauradament massa freqüent ús dels «calcs innecessaris perquè existeixen en la llengua paraules o formacions que designen el mateix concepte. Per exemple, *projecte*, i no *disseny* (amb el significat de 'pla a realitzar'), de l'anglès *design*, o *bibliografia*, i no *literatura* (amb el significat de 'conjunt d'obres sobre un tema'), de l'anglès *literature*» (TERMCAT, *Manlleus i calcs...*, pàg. 11).

DEL RIGOR I DE LA LLEUGERESA

Els experts en l'estudi del comportament asseguren que és del tot normal que una persona que s'ha llevat amb la millor de les intencions de captar-se obedientment, vegi com es dissipa la seva disposició d'ànim quan ensopega amb extravagàncies procedents d'indrets considerats de responsabilitat. Uns exemples, com a mostra: «El Consell Supervisor va estudiar l'adequació d'una forma (*obstetra*) que havia de desplaçar en l'ús una altra denominació lingüísticament ben formada, per motius de

connotació (*tocòleg* s'associava impròpiament al verb català *tocar* i no al seu ètim grec *tokos*, 'infantar').» (TERMCAT, 1997). Pregunta: és que hi ha algú que cregui que el *tocòleg* és l'especialista dels tocaments i la *tocologia*, la ciència que els estudia?

Un altre: «D'altra banda, *obstetra* es va normalitzar [?] amb la forma *obstetre* (en femení *obstetra*) a fi de mantenir la suposada analogia amb altres denominacions de professionals del sector, com ara *psiquiatre* o *pediatre*, els quals però[...] presenten el sufix culte *iatre*, provinent del grec *iatros* ('metge').» Si hem d'uniformar les paraules prescindint de les raons etimològiques, també hauríem d'adoptar les formes *autiste*, *dentiste*, *gimnaste*, *terapeute* o *aeronaute* per al gènere masculí.

I, finalment, l'exemple festiu: «La forma *obstètric*[...] va ser desestimada[...] perquè d'alguna manera s'associava a un mot tan inquietant com és *tètric*» (TERMCAT, 1997). Per prudència, sembla molt més escaient deixar que els comentaris se'ls faci el lector.

L'encert deficient no és patrimoni exclusiu de ningú; per exemple, ja ha estat observada la poca fortuna de la definició de la forma sufixada *-oide* que fa el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC, en què s'explica que «denota retirada, generalment amb to despectiu».

L'ÚS I EL MAL ÚS

De tant en tant ens enlluernen afirmacions acceptades majoritàriament —que els llibres repeteixen amb fidelitat— i, ben mirat, resulta que no tenen gens ni mica de consistència. Es diu: què decideix si una forma és més correcta que una altra?; i es menciona el factor *ús* com un dels arguments més sòlids. Una persona, en general ponderada, com ara Otto Jespersen (1925, pàg. 105) arriba a dir: «L'ús és, per tant, el tribu-

nal suprem; és el que decideix si una cosa és correcta o no ho és». I no té raó.

Tothom sap que de tot, absolutament de tot, hom pot fer-ne ús, un bon ús, i un mal ús o un abús. De tot, des de la morfina a la sal de cuina i des de la farmacopea als raigs ultraviolats. O als llibres de cavalleries. Aleshores, aquest ús tan decisiu, quin és dels usos possibles?

Molt recentment, uns *tocòlegs* reclamen el dret de fer servir la paraula *partejar*, una paraula tan incongruent i poc polida. La raó esgrimida en la seva reclamació era que «tots ho deien»; doncs, mal dit. *Tots* feien ús —un mal ús— d'un terme innecessari. L'explicació rau en el fet que el castellà accepta *partear*, amb la qual cosa es converteix en llengua *diferent* de la resta de les europees, que fan ús —totes— d'expressions equivalents al diàfan *assistir un part*.

També per contaminació, l'ús està a punt de generalitzar la paraula *quiròfan*, que semànticament és una forma aberrant manllevada del castellà *quirófano*. No hi ha cap altra llengua europea que disposi d'aquest mot i, tot i així, els cirurgians d'Europa cada dia demostren la seva competència en unes ben equipades sales d'operacions.

I també un contaminat mal ús fa que pul·lulin per casa mots com *bloqueig*, *bloquejar* i *bloquejador* en comptes dels catalaníssims *blocatge*, *blocar* i *blocador*. El castellà ha preferit *bloqueo*, *bloquear*, *bloqueador*, mentre que nord enllà van decidir-se per *Blockierung*, *blocage*, *blocco* o *blockage*, segons la llengua dels avis respectius.

Una recomanable mesura de prudència ha d'ésser, doncs, no fiar-se ni mica ni gens de l'ús; cal examinar-lo amb molta calma.

L'empobriment

No cal córrer a encarregar les exèquies de la llengua; però tampoc no podem gronxar-nos en una cega confiança. La llengua

s'empobreix; o més ben dit, les llengües s'empobreixen. Tornem a citar la pregunta que es feia una autoritat acadèmica francesa: «el francès, encara pot ésser una llengua d'expressió científica?».

Per culpa d'uns mitjans de comunicació que tenen les xifres d'audiència com a primer objectiu, per l'acció abassegadora del contacte amb una altra llengua, per la pressió de l'anglès que envaeix tots els camps de l'activitat humana, des del sarau d'una discoteca fins a les tècniques de reanimació o els equips d'informàtica, i per l'incomprensible descrèdit que tenen les humanitats, la qüestió és que cada vegada els recursos lèxics —dels científics i, és clar, també del conjunt de la població— són més reduïts i més deteriorats. I cada vegada és més urgent que el dret a fer ús de la llengua vagi acompanyat del deure de contribuir a mirar d'endreçar-la. Si no volem que ens titllin d'irresponsables.

BIBLIOGRAFIA

- ALSINA I BOFILL, J. (1974). *El llenguatge de la medicina*. Barcelona: Pòrtic: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears.
- BASTARDAS, J. (1996). *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots*. Barcelona: Edicions 62. (Llibres a l'abast; 287).
- COL·LEGI DE FARMACÈUTICS DE BARCELONA (1991). *Normes pràctiques per a la versió catalana de les Denominacions comunes internacionals (DCI) de les substàncies farmacèutiques*. Barcelona: CFB.
- DROIT, R-P. (1999). «La philo fout le camp?». *La chronique*. *Le Monde des livres*. (14 maig).
- FABRA, P. (1936). *Diccionari de Medicina*. Barcelona. [Pròleg de Manuel Corachan]
- FABRA, P.; P. FONT I QUER; M. DE GARGANTA (1991). *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica, XXVI).
- JESPERSEN, O. (1925). *La llengua en la humanitat, la nació i l'individu*. [Traducció de Joan A. Argenté. Barcelona: Edicions 62, 1969. (Llibres a l'abast; 77)]
- SCHAFF, A. (1964). *Jezyk a poznanie*. [Versió francesa: BRENDÉL, Claire (1969). *Langage et connaissance*. París: Éditions Anthropos]
- TERMCAT (1990). *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*. Barcelona: Departament de Cultura. (Criteris lingüístics per a la terminologia; 1).
- (1990). *Formació de termes amb elements cultes*. Barcelona: Departament de Cultura. (Criteris lingüístics per a la terminologia; 2).
- (1997) *Consultori terminològic*. [Informació col·legial del Col·legi de Metges de Barcelona de febrer, març i abril de 1997]

RESSENYA CURRICULAR

Oriol Casassas (Sabadell, 1923) és metge pediatre. Ha treballat especialment en temes històrics i socials de la medicina, pedagògics i lingüístics (és vocal del Consell Social de la Llengua Catalana i ha dirigit el *Diccionari enciclopèdic de medicina*, 1990). Ha presidit l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears, la Societat Catalana de Pediatria (és degà del Consell Rector dels congressos de pediatres de llengua catalana) i la Societat Catalana de Biologia (1979-1981). Des de 1985 és membre de la Secció de Ciències Biològiques de l'Institut d'Estudis Catalans. L'any 1993 fou distingit per la Generalitat de Catalunya amb la Creu de Sant Jordi.